

“Ngưỡng” trong nghi lễ Vu Lan Thắng Hội của người Hoa (nghiên cứu trường hợp người Hoa ở huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh)

Đặng Hoàng Lan*, Đoàn Lê Minh Khởi**

Nhận ngày 25 tháng 11 năm 2024. Chấp nhận đăng ngày 12 tháng 02 năm 2025.

Tóm tắt: Lễ hội Ông Bồn còn được gọi là Vu Lan Thắng Hội, là một trong những lễ hội đặc sắc của cộng đồng người Hoa tại huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh. Lễ hội hằng năm thu hút hàng nghìn người dân khắp nơi về tham dự. Yếu tố tạo nên sự hấp dẫn cho lễ hội này chính là việc các xác Ông Bồn về phần và thực hiện nghi thức viết bùa. Trong bài viết này¹, chúng tôi nghiên cứu về yếu tố “ngưỡng” trong quá trình thực hiện nghi lễ nhập xác của xác Ông Bồn. Với quan điểm “ngưỡng” của Arnold van Gennep, chúng tôi tiến hành thu thập dữ liệu bằng phương pháp quan sát tham dự và phỏng vấn sâu. Dựa vào những dữ liệu thu thập được, chúng tôi cho rằng trước và sau khi nhập xác, xác Ông Bồn đã có những thay đổi về mặt tâm sinh lý, từ một người phạm tục trở nên quyền năng và thiêng liêng. Sự thay đổi này không chỉ ở cá nhân người nhập xác, mà còn thay đổi sự nhìn nhận của xã hội về người nhập xác trước và sau ngưỡng.

Từ khóa: Ngưỡng, nhập xác, Ông Bồn, người Hoa, Trà Vinh.

Phân loại ngành: Nhân học

Abstract: A festival to worship Ông Bồn (also known as Bentougong festival or Ullambana festival) is one of the unique beliefs of the Hoa (Chinese origin) ethnic group in Cầu Kè district, Trà Vinh province. Annually, it attracts thousands of people from all regions to attend. The attractive factor of this festival is spirit possession rites and giving talismans. In the article, we focus on liminality in the spirit possession rites of Bentougong. With liminality perspective of Arnold van Gennep, we used research methods for collecting data by participant observation and in-depth interview. Based on a result of the data, we consider that Bentougong body (who accepted Bentougong enters the soul into body) had physiological and psychological changes before and after being possessed from secular person to a powerful and sacred man. These changes happen not only in the body person being Bentougong but also in the society's perception on Bentougong.

Keywords: Liminality, spirit possession, Bentougong, Hoa people, Trà Vinh.

Subject classification: Anthropology

1. Dẫn nhập

Tại huyện Cầu Kè, người Hoa chiếm khoảng 0,25% dân số toàn huyện và chủ yếu là người Hoa Triều Châu (Ban Dân tộc tỉnh Trà Vinh, 2019). Tác giả Trần Phong Quang cho rằng người Hoa di cư đến huyện Cầu Kè là người gốc Triều Châu và chủ yếu đi bằng đường

*, ** Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Thành phố Hồ Chí Minh.

Email: danghoanglan0708@hcmussh.edu.vn.

¹ “Nghiên cứu được tài trợ bởi Đại học Quốc gia Thành phố Hồ Chí Minh trong khuôn khổ Đề tài mã số C2023-18b-04”.

thủy từ Trung Quốc vào Sài Gòn sau đó theo đường bộ về Trà Vinh (Trần Phong Quang, 2023: 19). Tác giả Trương Thị Cẩm Loan nhận định rằng, người Hoa đã có mặt tại huyện Cầu Kè từ khoảng thế kỷ XVII, đặc biệt là từ những năm 1915, người dân Triều Châu di cư đến miền Nam Việt Nam trong đó có Cầu Kè để tránh sự đàn áp của triều đình Mãn Thanh (Trương Thị Cẩm Loan, 2016: 25-27). Người Hoa ở huyện Cầu Kè thường sinh sống ở chợ, khu dân cư để thuận tiện cho việc kinh doanh buôn bán. Do đó, các hình thức tín ngưỡng để cầu tài lộc, phát triển kinh doanh được người Hoa tại Cầu Kè tin tưởng. Trải qua nhiều giai đoạn lịch sử, người Hoa tại Cầu Kè vẫn giữ được nhiều nét văn hóa tộc người như tín ngưỡng thờ Ông Bồn, Bà Thiên Hậu, Quan Thánh, Hát tiều, múa lân,...

Tín ngưỡng Ông Bồn, đặc biệt là lễ hội Ông Bồn tại huyện Cầu Kè không chỉ thu hút người dân trong huyện mà khắp các tỉnh thành Nam Bộ về tham dự. Điểm lõi cuốn của lễ hội chính là tính thiêng của việc nhập xác Ông Bồn. Những điều phi thường mà một người phạm tục không thể làm được, vượt qua giới hạn của một cơ thể sinh học như ngồi kiệu dao, tắm dầu sôi, rạch lưỡi,... chính những điều này đã tạo niềm tin của người dân vào Ông Bồn ngày càng gia tăng.

Tín ngưỡng và lễ hội Ông Bồn là đề tài đã được chúng tôi và một số tác giả nghiên cứu. Năm 2014, chúng tôi sơ khởi nghiên cứu về tín ngưỡng Ông Bồn với bài viết *Quá trình chuyển hóa thờ cúng Ông Bồn của người Hoa Nam Bộ* đăng trên tạp chí Nghiên cứu Tôn giáo số 12/2014. Năm 2015, tác giả Trần Hồng Liên tiếp tục công bố bài viết *Dung hợp văn hóa qua lễ Vu Lan thắng hội tại bốn ngôi miếu Ông Bồn ở huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh* trên tạp chí Phát triển kinh tế - xã hội Đà Nẵng số 90/6/2017. Bài viết đã miêu tả, chứng minh sự dung hợp văn hóa trong lễ Vu Lan thắng hội từ lễ vật đến nghi thức. Năm 2023, tác giả Trần Phong Quang đã miêu tả chi tiết lễ hội Vu Lan và nghi lễ nhập xác trong tín ngưỡng Ông Bồn qua công trình *Vu Lan Thắng Hội và hoạt động Shaman giáo ở Chùa Ông Bồn Cầu Kè*. Năm 2024, học viên Đoàn Lê Minh Khởi đã bảo vệ thành công luận văn thạc sĩ *Biểu tượng và chức năng của bùa Ông Bồn trong cộng đồng người Hoa tại huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh*. Luận văn đã diễn giải biểu tượng và phân tích chức năng của bùa Ông Bồn trong cộng đồng người Hoa tại địa phương.

Nhìn chung, các công trình đã công bố trước đó đều đưa ra những kết luận tương đồng về nguồn gốc, niềm tin, cách thờ cúng Ông Bồn, nghi lễ trong lễ hội Ông Bồn mà chưa có điều kiện phân tích, bàn luận sâu về đời sống người nhập xác, đặc biệt là yếu tố ngưỡng trong nghi lễ nhập xác.

Trong bài viết này, chúng tôi nghiên cứu về ngưỡng trong nghi lễ nhập xác tại huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh. Nghi lễ nhập xác diễn ra sau khi xác Ông Bồn đã trải qua nghi lễ khai khẩu, đánh dấu một người bình thường chính thức trở thành xác Ông Bồn và tiến hành thực hiện các nghi lễ liên quan. Giai đoạn từ một người phạm được Ông Bồn nhập xác và trở lại người bình thường có nhiều thay đổi trong bản thân người nhập xác và cả cộng đồng hiện diện.

2. Cách tiếp cận, phương pháp và địa bàn nghiên cứu

Kế thừa từ những công trình trước, chúng tôi tiếp cận nội dung nghiên cứu này với quan điểm “ngưỡng” của Arnold van Gennep. Bài viết nhằm phân tích ngưỡng, giai đoạn chuyển tiếp của người nhập xác Ông Bồn, những thay đổi về tâm lý, vị thế xã hội trước khi nhập xác, khi thực hiện nghi lễ nhập xác và sau khi thoát xác.

Trong công trình *Rites of passage*, tác giả Arnold van Gennep đã chia nghi lễ chuyển đổi (hay còn gọi nghi lễ chuyển tiếp) thành ba giai đoạn là *chia tách* (separation), *chuyển tiếp/ngưỡng* (liminality) và *tái hợp* (reaggregation/ incorporation), trong đó yếu tố ngưỡng (liminality) được xem là quan trọng nhất để nghiên cứu nghi lễ (Arnold van Gennep, 1960: 11). Ngưỡng được xem là trạng thái đỉnh điểm, là cột mốc giữa hai giai đoạn trước và sau nghi lễ, làm thay đổi trạng thái cảm xúc, tinh thần của con người bằng các nghi lễ mang tính thiêng. Những thay đổi này không chỉ là thay đổi ở phương diện cá nhân mà còn làm thay đổi về vị thế, trạng thái của chính cá nhân đó trong xã hội.

Nghiên cứu này được thực hiện bằng phương pháp nghiên cứu định tính, thu thập dữ liệu bằng phỏng vấn sâu và quan sát tham dự. Chúng tôi đã tiến hành điền dã tại địa bàn cụ thể vào tháng 8/2022, 1-2/2023, 8/2023, và 12/2023 tại huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh. Chúng tôi đã thực hiện 19 cuộc phỏng vấn sâu với mẫu phi xác suất, lấy mẫu thuận tiện và mẫu có chủ đích tập trung vào các đối tượng cụ thể: người nhập xác (2 cuộc); Ban quản trị cơ sở thờ Ông Bồn (6 cuộc); chuyên gia (3 cuộc); người dân (6 cuộc); chính quyền địa phương (2 cuộc). Mục đích phỏng vấn sâu nhằm thu thập dữ liệu về cuộc đời, những thay đổi trước và sau khi người nhập xác trở thành xác Ông Bồn, những thay đổi về tâm lý và các mối quan hệ xã hội bản thân người nhập xác, yếu tố ngoại cảnh tác động đến sự thay đổi ngưỡng của xác Ông Bồn.

Chúng tôi tiến hành quan sát tham dự tại 4 cơ sở thờ tự có Ông Bồn là đối tượng thờ chính gồm: Minh Đức Cung (明德宮); Vạn Ứng Phong Cung (萬應豐宮); Vạn Niên Phong Cung (萬年豐宮); Niên Phong Cung (年豐宮); trực tiếp tham dự lễ hội Ông Bồn; chứng kiến quá trình diễn ra lễ hội với các nghi thức phức tạp, đa dạng; tiếp cận quá trình nhập xác của các xác Ông Bồn.

Minh Đức Cung còn gọi là chùa Giồng Lớn, thờ Đại Bồn Đầu Công (大本頭公) tức Ông Bồn Nhứt. Năm 2015, Liên hiệp các hội UNESCO Việt Nam trao bằng công nhận *Việt Nam linh thiêng cổ tự* cho Minh Đức Cung. Năm 2019, Bộ Văn hóa Thể thao và Du lịch Ban hành Quyết định số 410/QĐ-BVHTTDL công nhận Minh Đức Cung là Di tích kiến trúc nghệ thuật cấp Quốc gia.

Vạn Ứng Phong Cung còn gọi chùa Giữa, thờ Nhị Bồn Đầu Công (二本頭公) tức Ông Bồn Nhì. Chùa hư hỏng từ năm 1968, đến năm 2008 được trùng tu, tôn tạo.

Vạn Niên Phong Cung còn gọi chùa Chợ, thờ Tam Bồn Đầu Công (三本頭公) tức Ông Bồn Ba. Công trình có kiến trúc chữ Công (工), mái hai tầng cong vút vươn cao tạo thành không gian khoáng đạt. Vạn Niên Phong Cung là nơi diễn ra lễ hội Ông Bồn đặc sắc, nơi lui tới cúng bái tham quan thường xuyên của người Hoa địa phương và cả TP.Hồ Chí Minh.

Niên Phong Cung còn gọi chùa Cây Sanh, thờ Tứ Bồn Đầu Công (四本頭公) tức Ông Bồn Tư. Kiến trúc Niên Phong Cung đơn giản, không mấy đặc sắc và hoành tráng như các cung còn lại.

3. Tín ngưỡng và lễ hội Ông Bồn huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh

Mỗi nhóm người Hoa ở mỗi địa phương đều có một quan niệm nhất định về nguồn gốc và lai lịch Ông Bồn. Nếu là nhiên thần có thể là Huyền Thiên Thượng Đế hay Ông Bắc Đế. Nếu là nhân thần thì gắn với nhiều nhân vật lịch sử như Phục Ba Tướng Quân (Mã Viện), Châu Đạt Quan, Trịnh Hòa, Trịnh Ân, Trần Uyên,... Thế nhưng, tại huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh, Ông Bồn vẫn chưa rõ danh xưng cụ thể.

Qua khảo sát thực tế, tại Cầu Kè, danh xưng Ông Bồn dùng là Bồn Đầu Công và kèm theo thứ bậc cụ thể là Đại Bồn Đầu Công, Nhị Bồn Đầu Công, Tam Bồn Đầu Công và Tứ Bồn Đầu Công. Theo tác giả Trần Phong Quang, vào khoảng cuối thế kỷ XIX, một số người Hoa di cư đã mang theo các tượng ông Bồn bằng gỗ từ Trung Quốc sang Việt Nam. Và sau đó, bốn cơ sở tín ngưỡng của người Hoa huyện Cầu Kè lần lượt được hình thành, là nơi thờ cúng Bồn Đầu Công hay Bồn Đầu Phước Thần, người dân địa phương quen gọi là Chùa Ông Bồn (Trần Phong Quang, 2013: 20).

Như vậy, Ông Bồn tại huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh bao gồm bốn vị, cho đến nay vẫn chưa có lai lịch rõ ràng. Bốn vị được người dân cho là bốn anh em kết nghĩa trong quá trình di cư từ Trung Quốc sang Việt Nam. Chúng tôi cho rằng, việc đặt bốn Ông Bồn theo thứ tự nhằm khẳng định mối quan hệ giữa các Ông Bồn đồng thời mang ý nghĩa sự tương trợ giúp đỡ giữa các địa phương từ quá khứ đến hiện tại.

Lễ hội Ông Bồn hiện nay được tổ chức vào tháng bảy âm lịch, trùng với khung thời gian của lễ Vu Lan Phật giáo. Lễ hội Ông Bồn diễn ra trong nhiều ngày, tổ chức tuần tự tại các cơ sở tín ngưỡng Ông Bồn với nhiều hoạt động, nghi lễ. Trước khi lễ hội diễn ra, Ban Tổ chức cùng người dân trang hoàng cờ xí, đèn lồng, biểu ngữ khắp nơi, các gian thờ được vệ sinh, kết hoa, treo đèn rực rỡ, nhà võ ca đặt thêm nhiều bệ thờ, bài vị,...

Bảng 1: Thời gian diễn ra lễ Vu Lan tháng hội tại bốn miếu Ông Bồn

STT	Cơ sở	Thời gian (âm lịch)
1	Vạn Ứng Phong Cung	08 - 10/7
2	Niên Phong Cung	15 - 16/7
3	Minh Đức Cung	18 - 20/7
4	Vạn Niên Phong Cung	25 - 28/7

Nguồn: Tác giả tổng hợp, 2022

Người dân Cầu Kè có câu “Hai lăm vào đám, Hai tám ra giàn” để chỉ khoảng thời gian diễn ra lễ Vu Lan tháng hội với nhiều nghi lễ, độc đáo và kéo dài thời gian diễn ra tại Vạn Niên Phong Cung. Lễ hội bắt đầu với Lễ thỉnh chư Phật, thần thánh diễn ra vào sáng ngày 25/7. Đến ngày 28/7, Lễ Đăng đàn thí thực hay còn gọi lễ cúng thí, Lễ chiêu u cô hồn được diễn ra. Đây chính là khoảng thời gian linh thiêng nhất của lễ hội Ông Bồn, khi Ông Bồn nhập xác và viết bùa. Từ đây, các lá bùa Ông Bồn được hình thành, truyền đến tay người dân.

4. Nhập xác và Người nhập xác

4.1. Nhập xác

Nhập xác hay nhập hồn là một hình thức tương đồng với nhiều hình thức khác trong Shaman giáo ở Việt Nam và nhiều quốc gia khác trên Thế giới. Ở Hàn Quốc, các hình thức shaman giáo gọi là Vu giáo (무교/巫敎). Những người nhập đồng thường là nữ, gọi là Mansin (무신) hay Mudang (무당). Tại Trung Quốc, các hình thức Shaman đa dạng với nhiều tên gọi, cách thức, mục đích khác nhau như Khiêu thần, Tấu âm, Xướng thần tiên, Hành thi, Phu kỳ, Giáng bút, Cơ bút,... Giáng bút, Cơ bút là những hình thức phổ biến trong Minh Sư Đạo và Đạo Cao Đài tại Việt Nam.

Thuật ngữ nhập xác ít được dùng trong các nghiên cứu so với các thuật ngữ tương đồng như lên đồng, hầu đồng, nhập hồn,... Các thuật ngữ này được dùng nhiều trong các nghiên cứu về các hình thức shaman giáo ở Việt Nam đặc biệt là trong tín ngưỡng thờ Mẫu Tam phủ, Tứ phủ. Hình thức này còn xuất hiện trong nghi lễ Mo của người Mường, nghi lễ Then của người Tày, Phi một của người Thái,...

Trong tiếng Anh, nhập xác hay nhập hồn được nhắc đến với các thuật ngữ như mediumship, spiritual possession,... Erika Bourguignon (1924-2015), một học giả nhân học người Mỹ nổi tiếng đã cho rằng “nhập hồn là hiện tượng một người thay đổi hành vi, tính cách vốn có của họ mà trong họ là một thực thể hay năng lượng tinh thần khác hoàn toàn” (Erika Bourguignon, 1976: 8).

Emma Cohen cho rằng nhập xác hay nhập hồn là sự tác động trực tiếp của thực thể linh hồn vào con người. Bà chia nhập hồn thành hai dạng là Pathogenic possession và Executive possession. “Pathogenic possession là thực thể linh hồn ở dạng một mầm mống, có liên quan trực tiếp đến quá trình hoạt động nhận thức của chính bản thân con người. Executive possession là thực thể linh hồn có khả năng chiếm hữu, kiểm soát suy nghĩ, hành động, cử chỉ của con người” (Emma Cohen, 2008: 3).

Tác giả Ngô Đức Thịnh cho rằng “nhập hồn (possession) là quá trình linh hồn của thần linh nhập vào các thầy đồng, hiện diện trước người trần và thỏa mãn những cầu xin của người trần. Để nhập hồn, người nhập hồn phải rơi vào trạng thái ngất ngây (ecstasy). Điều này có nghĩa là tâm sinh lý của người nhập hồn, họ dần mất ý thức và không làm chủ bản thân. Để hỗ trợ và giúp người nhập hồn tiến vào trạng thái ngất ngây luôn có các biện pháp như cầu khấn, âm nhạc, vũ điệu, trang phục,...” (Ngô Đức Thịnh, 2020: 99).

Nhập xác thường kèm theo một thuật ngữ khác là hành xác. Hành xác diễn ra ở cả thể xác lẫn tinh thần như mất ăn, mất ngủ, không thể gần gũi nam nữ, tinh thần hoảng loạn, hay nói một mình, đi lang thang, bệnh không thể chữa,... Sau một thời gian hành xác, thì người được chọn hay còn gọi là có căn sẽ trở thành xác của thần linh. Như vậy, nhập xác không phải chỉ đề cập đến việc linh hồn thần linh nhập vào xác người trần mà còn cả quá trình từ người bình thường không có khả năng nhập xác, được thần linh chọn, rèn luyện (hành xác) để trở thành xác của thần linh.

Qua những viện dẫn trên, chúng tôi cho rằng nhập xác là một quá trình thần linh nhập vào những người đặc biệt, người có khả năng cho các linh hồn nhập/mượn thể xác để linh hồn có thể hiện diện trước người trần nhằm mục đích truyền dạy hoặc đáp ứng những nhu cầu của người trần.

4.2. Người nhập xác Ông Bồn

Người nhập xác hay còn gọi xác Ông Bồn, là một nhân vật quan trọng, đóng vai trò trung gian, là “phương tiện” để Ông Bồn thể hiện quyền uy và để con người tiếp xúc với Ông Bồn. Xác Ông Bồn chính là người thực hiện các nghi lễ quan trọng trong suốt quá trình diễn ra lễ hội Ông Bồn. Vậy xác Ông Bồn là ai, vì sao họ trở thành xác Ông Bồn và gọi đó là “phụng sự Ông”?

Xác Ông Bồn luôn là nam giới, thường là người dân ở địa phương không phân biệt độ tuổi, nghề nghiệp, hoàn cảnh gia đình và tộc người. Xác Ông có cả người Kinh, người Hoa và người Khmer.

Bảng 2: Xác Ông Bồn hiện tại ở huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh

STT	Họ tên	Xác của Ông Bồn
1	Trương Văn Lâm	Xác Ông Nhứt
2	Vương Văn Vệ	Xác hội (Ông Nhì, Châu Xương)
3	Thạch Phú	Xác Ông Ba
4	Giang Phi	Xác hội (Ông Tư, Quan Thánh)

Nguồn: Tác giả tổng hợp, 2022

Theo Ban quản trị (BQT) Minh Đức Cung và người dân địa phương, việc ai trở thành xác Ông Bồn là điều ngẫu nhiên và do Ông Bồn quyết định. Do đó, xác Ông Bồn không phụ thuộc vào ý muốn chủ quan của cá nhân mà do thần linh lựa chọn.

Trước khi trở thành xác Ông Bồn, họ (xác Ông Bồn) là những người dân bình thường với những đặc điểm tâm sinh lý như những người bình thường. Họ lao động sản xuất ở nhiều ngành nghề khác nhau như nông dân, kinh doanh, bộ đội,... Họ có những mối quan hệ trong thân tộc, mạng lưới xã hội đa dạng và các tương tác xã hội đều diễn ra bình thường. Về tính cách, xác Ông Bồn đều có điểm chung là hiền lành, tốt bụng, có tín tâm với đạo Phật, với các tín ngưỡng địa phương, hay giúp đỡ mọi người.

Trước khi trở thành xác Ông Bồn họ đều trải qua giai đoạn hành xác với một số sự kiện đặc biệt liên quan đến sức khỏe hoặc tinh thần. Ông Mười Út (xác quá cố của Ông Nhì) vào khoảng năm 30 tuổi, khi ông đang làm ruộng thì cơ thể co giật, toàn thân run rẩy sau đó không tự chủ được cơ thể mà chạy thẳng đến Vạn Niên Phong Cung (Trần Phong Quang, 2023: 174-175).

Ông Vương Văn Vệ, xác Ông Nhì hiện nay đã trải qua khoảng 6 năm bị hành xác. Ông Vương Văn Vệ vốn là bộ đội từng được Chủ tịch nước tặng Huân chương chiến công hạng ba, nên không tin vào những yếu tố tâm linh. Sau khi giải ngũ, ông về quê lập gia đình, chạy xe ôm kiếm sống. Khoảng năm 40 tuổi, ông Vương Văn Vệ nằm mơ thấy Ông Bồn về muốn mượn xác của mình. Ông Vương Văn Vệ bắt đầu có cảm giác cảm lạnh, hay bệnh vặt, chán ăn. Tình trạng này kéo dài dẫn đến cơ thể ông suy yếu mà theo ông chia sẻ rằng: “hông có cho ăn uống gì hết chơn luôn, ốm nhom ốm nhách luôn, bà (tức vợ chú) rang gạo rồi lấy nước cho uống, uống được chút hà. Ốm lắm, hồi đó còn có 44 ký. Người ta trong xóm với ngoài đường đồn mình bị si đa. Chạy xe ôm mà ốm thì người ta ai cũng sợ hết trơn” (Vương Văn Vệ, nam, người Hoa, 51 tuổi, xác Ông Bồn).

Một trường hợp khác, ông Trương Văn Lâm, xác Ông Bồn Nhứt vốn là một Phật tử thuần thành. Khi còn nhỏ, ông luôn cảm thấy khó chịu trong người luôn ớn lạnh đến mức “đốt cháy chiếu, cháy vạc mà mình không hết lạnh”, lúc thì “khum lưng muốn đụng đất”. Năm 13 tuổi, ông đến chùa Vạn Hòa (huyện Cầu Kè) xin xuất gia. Ba năm sau, đến ngày gần được đáp y thì ông lại bỏ về nhà. Ông cho biết “cái gì đó khiến đi về chứ không ở lại được”. Đến năm 17 tuổi, vào lễ Kỳ Yên, ông chính thức khai khẩu trở thành xác Ông Bồn Nhứt (Trương Văn Lâm, nam, người Hoa, 60 tuổi, xác Ông Bồn).

Qua những câu chuyện do chính bản thân người nhập xác và BQT chia sẻ, một điểm chung mà hầu như các xác Ông phải trải qua là những biểu hiện đau ốm một cách lạ thường, không có nguyên nhân và không thể chữa trị bằng y học hoặc các biện pháp khác. Thời gian, hình thức hành xác của mỗi người mỗi khác. Một số người tìm cách chữa trị hoặc tìm cách chống lại việc bản thân trở thành xác Ông đều khiến cho tình trạng bệnh thêm nặng nề. Trước

khi chính thức trở thành xác Ông, thường vào tháng Bảy âm lịch, họ đều trong trạng thái không thể điều khiển cơ thể, toàn thân rung lắc và chạy thẳng đến cơ sở thờ Ông Bồn để thực hiện nghi lễ khai khẩu, tắm đầu,...

5. Ngưỡng trong nghi lễ nhập xác Ông Bồn

Nghi lễ nhập xác được diễn ra trong không gian và thời gian đặc biệt. Về thời gian, vào những dịp lễ hội, lễ vía quan trọng hoặc những lúc BQT, người dân có việc cấp bách cần Ông Bồn giúp đỡ, truyền dạy. Qua điện dã, nghi lễ nhập xác thường diễn ra vào dịp Vu Lan Tháng Hội, trải dài một số ngày từ mùng 8 đến ngày 28 tháng Bảy âm lịch tại bốn cơ sở thờ tự Ông Bồn. Thời điểm Ông Bồn về phần không thể định trước nhưng thường vào lúc bắt đầu diễn ra lễ chẵn té cô hồn.

Trong lễ hội Ông Bồn, trước khi Ông Bồn nhập xác, Ban Kinh sư² sẽ tụng kinh theo Khoa nghi Mông Sơn Thí Thực (蒙山施食科儀), sai tịnh đàn tràng. Tại nhà võ ca, các án thờ được bày biện trang nghiêm, lễ vật tươi ngon, cờ lồng rợp trời. Ngoài sân các giàn thí đầy đủ bánh kẹo, khói nhang, giấy tiền vàng mã đang đốt nghi ngút, tiếng trống, tiếng thanh la của ban nhạc Tòa Lò Cầu (tức Đại la Cỗ 大鑼鼓) rộn ràng. Người dân vây kín khu vực sân thí với lòng thành kính và chờ đợi Ông Bồn về phần. Âm thanh của Ban nhạc Tòa Lò Cầu đóng vai trò quan trọng là một phương tiện đặc biệt tác động trực tiếp vào thính giác và cả hệ thần kinh mang đến một trạng thái lâng lâng dễ dàng dẫn dắt con người hòa vào không gian linh thiêng của thần linh.

Ở giai đoạn nhập xác, xác Ông Bồn trong người bắt đầu có cảm giác bứt rứt khó chịu, dù ở nơi đâu cũng sẽ về nơi thờ Ông Bồn để làm lễ. Đây chính giai đoạn ngưỡng từ một người bình thường trở nên thần thánh. Trước đó, BQT đã chuẩn bị sẵn các dụng cụ và lễ phục cho xác Ông Bồn. Lễ phục Ông Bồn có màu đỏ gồm áo ngắn tay, quần dài, khăn bịt đầu, dây đai. Lai áo, quần và khăn đều có đường viền bằng kim tuyến màu vàng.

Trong tiếng thúc giục của ban nhạc, xác Ông Bồn thường ngồi yên tĩnh, mắt lim dim, tay bắt đầu run, đầu bắt đầu lắc, bước đi lảo đảo. Ông Vương Văn Vệ cho biết, “lúc đó còn hơi mơ màng tay chân nó run lẩy bẩy, một màu trắng rồi là không biết trời trăng gì nữa” (Vương Văn Vệ, nam, người Hoa, 51 tuổi, xác Ông Bồn).

Tại TP. Châu Đốc (An Giang), người Hoa thờ Ông Bồn tại Tam Sơn Miếu và nghi lễ nhập xác thường diễn ra các dịp như Vu Lan, Nguyên Tiêu,... Trong tiếng chiêng trống rền vang, xác Ông Bồn bắt đầu bước vào giai đoạn nhập xác. Xác Ông Bồn ở Tam Sơn Miếu khi nhập xác không có nhiều biểu hiện run, lắc đầu rõ rệt như ở Cầu Kè mà chỉ bước đi lảo đảo từ ngoài sân dần tiến vào chánh điện. Sau khi nhập xác, xác Ông Bồn ở Tam Sơn Miếu cũng cầm gươm múa võ nhưng đơn giản hơn tại huyện Cầu Kè.

Trong quá trình điện dã, chúng tôi nhận thấy sự chuyển biến về sinh học một cách rõ rệt khi Ông Bồn về phần. Xác Ông Bồn dần không còn ý thức xung quanh, để bản thân dần rơi vào trạng thái ngất ngây, vô thức. Gương mặt là nơi bắt đầu thay đổi đầu tiên, ánh mắt thay đổi từ tỉnh táo sang mơ hồ, lờ mờ sau đó trở nên uy nghiêm, sắc sảo. Đây là trường hợp các xác đã hoàn toàn đồng ý để Ông Bồn mượn xác. Có trường hợp các xác ban đầu cố tình trốn tránh, giữ bản thân luôn trong trạng thái ý thức. Thời điểm khi Ông Bồn về phần hoàn toàn được

² Ban Kinh sư gồm Sám chủ (hay Đàn chủ), Duy na (đánh chuông), Duyệt chúng (gõ mõ), Vĩ thuận Vĩ nghịch (đánh đầu), Trung phan (thường là 4 vị tụng kinh, hòa, tán), Phi chung (đánh đại hồng chung), Phi cổ (đánh trống lớn). Tùy vào tình hình thực tế mà mỗi Ban Kinh sư sẽ giản lược số lượng.

xác quyết bằng một hành động dứt khoát như nhảy cao lên khỏi ghế, bật người đập tay lên bàn, hét lớn,... Thời điểm này chính là đỉnh điểm của ngưỡng, là giai đoạn tối quan trọng để một cơ thể phạm tục chính thức trở thành thần. Ban hộ thần từ trước đã túc trực xung quanh để hộ tống xác Ông Bồn, dọn đường, mặc lễ phục, hỗ trợ thông dịch, dâng các vật dụng để xác Ông Bồn thực hiện các nghi lễ. Trong suốt quá trình diễn ra nghi lễ, Ban hộ thần luôn đứng xung quanh, tạo thành một vòng khép kín xung quanh xác Ông Bồn và ngăn người dân tiến vào.

Sau khi lễ tại chánh điện, thực hiện các nghi lễ như tắm đầu, múa võ, kiểm tra lễ vật, giàn thí, ngồi kiệu diễu hành (nếu có) và rạch lưỡi lấy máu để viết bùa. Tại Vạn Niên Phong Cung, chúng tôi đã quan sát quá trình “ra bùa” và thỉnh bùa của người dân với nhiều điểm độc đáo. Được sự hỗ trợ của Công an địa phương và BQT, chúng tôi may mắn được tiếp cận xác Ông Bồn trong suốt quá trình này. Tại sân lễ, một hàng rào bằng thép vây quanh để đảm bảo người dân chỉ có thể đứng xung quanh. Sau khi Ông Bồn² tiến vào khu vực sân, Ban hộ thần sẽ đứng ngay các cửa của Vạn Niên Phong Cung để ngăn người dân từ trong cung tiến ra. Người dân khắp nơi dồn ánh mắt về Ông Bồn. Người đứng chen chúc lẫn nhau, người thì leo chồm lên cả hàng rào, người thì dùng ghế đứng nhón người, người công nhau đứng cao lên để tận mắt nhìn Ông Bồn. Trong sân lễ, tại bàn thiên, lư hương nghi ngút khói hương. Trên bàn tế bằng đá, hai bên đặt song song đèn cây màu đỏ to, cao khỏi đầu người, một bình hoa, một đĩa trái cây cùng các lễ vật. Tiếp dưới bàn tế là một chiếc bàn trải khăn vàng (chỉ bày ra vào dịp tế lễ) đã bày sẵn các dụng cụ như một lưỡi kiếm ngắn, đầu kiếm chạm trở đầu rồng, một tô nước rải đầy cánh hoa và một nhánh lá bông trang (loại lá nhỏ) để trên tô nước, một chén sứ để đựng máu hòa với châu sa, một hũ mực châu sa, một sập giấy vàng, cọ vẽ và ấn của Vạn Niên Phong Cung.

Ông Bồn dùng nhánh cây, thấm nước trong tô rải khắp nơi như một hình thức thanh tẩy những thứ xấu xa, dơ bẩn để giúp cho việc “ra bùa” trở nên thuận lợi. Ông Bồn giương kiếm lên cao, thè lưỡi ra vuông góc với mũi kiếm và rạch xuống những đường dứt khoát. Sau khi rạch nhiều đường, máu trong lưỡi bắt đầu chảy ra, Ông Bồn giờ kiếm ngang đầu rồi hạ xuống, Ban hộ thần liền đỡ lấy kiếm. Ông Bồn phun máu vào lòng bàn tay xoa đều và thấm trực tiếp lên các tờ giấy vàng. Ngay khi thấm xong, Ban hộ thần và BQT xung quanh sẽ đóng ấn lên và đưa người chuyên vào bên trong cung. Sau bùa trực tiếp từ máu, Ông Bồn sẽ phun máu vào chén mực châu sa và viết bùa để phát cho người dân thỉnh một cách rộng rãi.

Sau khi hoàn tất các nghi lễ, cắt lưỡi viết bùa và phán truyền, Ông Bồn sẽ thoát xác. Đây lại là một ngưỡng mới, từ thần trở lại một người bình thường. Lúc này xác Ông Bồn thường giật mạnh người và ngã về phía sau. Ngay lập tức Ban hộ thần sẽ đỡ xác Ông Bồn và diu đến ghế để ngồi nghỉ. Ngay sau khi giật mạnh người, xác Ông Bồn rơi vào trạng thái mê man thậm chí bất tỉnh. Ban hộ thần kê vào tai và gọi tên xác Ông Bồn để họ từ từ tỉnh lại. Tương tự, tại Tam Sơn Miếu, sau khi thoát xác, xác Ông Bồn liền ngã người rơi vào trạng thái mê man. Người trong miếu liền diu xác Ông Bồn nằm yên trên giường, cởi bỏ áo, người thì rót nước trà đường, người thì quạt để xác Ông Bồn nhanh tỉnh lại.

6. Những thay đổi vị trí xã hội trước và sau ngưỡng của xác Ông Bồn trong nghi lễ nhập xác

Nghiên cứu về ngưỡng trong nghi lễ không chỉ dừng lại ở việc mô tả quá trình diễn ra trước và sau ngưỡng mà còn phân tích những thay đổi vị trí xã hội của chính cá nhân thực hiện nghi lễ đó và mối tương tác với hệ thống xã hội.

² Sau khi Ông Bồn đã về phần, chúng tôi sẽ không gọi là xác Ông Bồn mà sẽ gọi nhân vật này là Ông Bồn.

Không giống với những nghi lễ chuyển đổi khác, sau khi vượt ngưỡng, cá nhân sẽ có những vị trí gắn với lợi ích và nghĩa vụ mới với xã hội, nghi lễ nhập xác Ông Bồn có hai mốc ngưỡng và được lặp đi lặp lại nhiều lần trong đời. Hai mốc ngưỡng này cùng xảy ra trong một nghi lễ nhập xác, với mốc trước là mở đầu và mốc sau là kết thúc. Hai ngưỡng đây chính là ngưỡng nhập xác và ngưỡng thoát xác.

Trước ngưỡng nhập xác, xác Ông Bồn vẫn là một người bình thường với những hành động cử chỉ lời nói hoàn toàn như một người bình thường. Đến những ngày lễ hội, hoặc khi cần thực hiện nghi lễ BQT thường sắp xếp vật dụng, vị trí, người hỗ trợ sẵn sàng túc trực để có thể nhanh chóng giúp đỡ xác Ông Bồn đến ngưỡng nhập xác. Những trường hợp xác Ông Bồn không về kịp đến cơ sở thờ Ông Bồn, BQT vẫn phải chuẩn bị để chờ xác Ông Bồn quay về.

Sau khi BQT khẩn với Ông Bồn, trong tiếng nhạc rộn ràng, xác Ông Bồn dần có những thay đổi về mặt cảm xúc đó chính là lúc xác Ông Bồn dần tiến đến ngưỡng nhập xác. Trong giai đoạn này, Ban hộ thần thường túc trực để bảo vệ và hỗ trợ xác Ông Bồn. Sau một hành động dứt khoát như miêu tả ở phần trên, xác Ông Bồn chính thức được Ông Bồn nhập xác về phần. Ngay khi vừa đến ngưỡng, cơ thể sinh học xác Ông Bồn đã có nhiều thay đổi, tâm lý, cảm xúc và ý thức cũng đã thay đổi. Do những hạn chế về thời gian và điều kiện nghiên cứu, chúng tôi chưa thể thực nghiệm những chỉ số sinh học khi xác Ông Bồn đã vượt ngưỡng như nhịp tim, sóng não,... Ngay khi trở thành Ông Bồn, xác Ông Bồn đã thay đổi vị trí xã hội, trở thành thần, mang đầy quyền năng, thực hiện những hành động phi thường vượt ngoài sự cho phép của cơ thể sinh học. BQT và người dân không còn xem xác Ông Bồn là một người bình thường mà bày tỏ lòng thành kính vì trước mặt họ là một hiện thân của thần thánh - Ông Bồn. Do đó, từ ánh mắt đến cử chỉ, hành động lời nói BQT và người dân đều thể hiện sự khấp nép, cung kính có phần e sợ trước xác Ông Bồn. Sự thay đổi này đã làm thay đổi vị trí xã hội của xác Ông Bồn từ một người dân bình thường như bao người dân khác trở thành nhân vật trung tâm, được sự trông chờ, kính nể của nhiều người tham gia nghi lễ.

Sau khi thực hiện các nghi lễ như tẩy tịnh, ra bùa, kiểm tra lễ vật, thí giàn,... Ông Bồn sẽ thoát xác. Xác Ông Bồn ngã người, trở lại thành người bình thường và mất hết những ký ức về việc vừa xảy ra. Đây chính là ngưỡng thoát xác. Ngưỡng thoát xác làm thay đổi vị trí từ một nhân vật trung tâm của cộng đồng, một vị thần trở thành một người bình thường. Sau ngưỡng thoát xác, xác Ông Bồn quay trở lại cuộc sống thường nhật như bao người dân khác. Xác Ông Bồn vẫn chung sống cùng gia đình, ăn uống, lao động mưu sinh, giao tiếp với những chuẩn mực đã có của cộng đồng xã hội.

Trong một năm ít nhất một xác Ông Bồn sẽ trải qua ngưỡng nhập xác và ngưỡng thoát xác một lần vào tháng Bảy âm lịch chưa tính những lần nhập xác khác vào các dịp lễ hoặc khi BQT có việc cần thực hiện nghi lễ nhập xác. Chu kỳ này được lặp đi lặp lại liên tục hằng năm cho đến khi xác Ông Bồn qua đời. Như vậy, xác Ông Bồn là người liên tục thay đổi vị trí xã hội của bản thân từ người phàm sang thần sau đó chuyển lại người phàm. Sự thay đổi này mặc dù tự bản thân người nhập xác không tự quyết và không thể ý thức nhưng có tác động trực tiếp đến vị thế trong xã hội và cộng đồng.

Nhìn nhận xác Ông Bồn về phần và lễ hội Ông Bồn như một yếu tố văn hóa của địa phương, một cán bộ công an thị trấn Cầu Kè chia sẻ với chúng tôi rằng: “Minh cảm thì họ không làm, không dám làm thiệt. Nhưng mà ở đây người dân nào cũng tin Ông. Người dân người ta tin, người tới cúng kiếng cũng không phải gây ra tệ nạn hay gì, mà từ xưa tới nay người ta tin rồi về làm ăn người ta cũng phần chân. Nói đâu xa, bác A đây, ông là bộ đội cán

bộ nòi đó. Thì em cũng biết bộ đội mà nào giờ có tin ba cái vụ ông lên bà xuống này. Nhưng mà vì cái niềm tin của người dân ở đây, rồi Ông lên người ta cũng làm cho người ta vui vẻ hơn, làm ăn cũng khá hơn. Thành thử ra thay vì cấm thì mình quản lý sao cho vừa giúp người dân có cái lễ hội vui vẻ, đáp ứng nhu cầu của bà con vừa giữ gìn an toàn trật tự” (M, nam, người Việt, công an).

Nếu như xác Ông Bồn không được duy trì, tiếp nối sẽ làm đứt gãy cấu trúc văn hóa xã hội của người Hoa tại địa phương. Chính vì vậy, nghi lễ nhập xác và sự tồn tại của xác Ông Bồn được địa phương nhìn nhận như một yếu tố quan trọng trong việc duy trì, bảo tồn văn hóa địa phương. Vào tháng 8/2024, Bộ Văn hoá, Thể thao và Du lịch đã công nhận Lễ Vu Lan Thắng hội huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh là Di sản văn hoá phi vật thể Quốc gia.

7. Kết luận

Xác Ông Bồn, một nhân vật quan trọng, đóng vai trò trung gian, là “phương tiện” để Ông Bồn thể hiện quyền uy và để con người tiếp xúc với Ông Bồn. Trước khi trở thành xác Ông Bồn, người được chọn nhập xác cũng là những người dân bình thường với những đặc điểm tâm sinh lý như những người bình thường. Tuy nhiên, đến một thời gian, họ bắt đầu có nhiều biểu hiện của việc hành xác với những biểu hiện khác nhau tùy vào mỗi người như bệnh tật, không gần gũi vợ con, nét mặt, cử chỉ thay đổi,... Sau khi chính thức trở thành xác của Ông Bồn, những xác Ông Bồn chính là người thực hiện các nghi lễ quan trọng trong suốt quá trình diễn ra lễ hội Ông Bồn. Trong quá trình thực hiện nghi lễ, xác Ông Bồn trải qua các ngưỡng gồm nhập xác và thoát xác. Ở mỗi ngưỡng vị trí xã hội của xác Ông Bồn có sự thay đổi rõ rệt. Ở ngưỡng nhập xác, xác Ông Bồn từ người bình thường trở thành nhân vật trung tâm của cả cộng đồng. Ở ngưỡng thoát xác, xác Ông Bồn từ một vị thần trở thành người bình thường. Việc tồn tại các xác Ông Bồn là yếu tố quan trọng trong việc duy trì tín ngưỡng và lễ hội Ông Bồn cũng như ổn định cấu trúc văn hóa - xã hội tại địa phương.

Tài liệu tham khảo

Ban dân tộc tỉnh Trà Vinh. (2/10/2020). Số người dân tộc thiểu số chia theo dân tộc, giới tính và đơn vị hành chính cấp huyện, thời điểm 01/4/2019. <https://bandantoc.travinh.gov.vn/so-lieu-thong-ke-cong-tac-dan-toc/so-nguoi-dan-toc-thieu-so-chia-theo-dan-toc-gioi-tinh-va-don-vi-hanh-chinh-cap-huyen-thoi-diem-0-618812>

Emma Cohen. (2008). What is spirit possession? Defining, Comparing, and Explaining two possession forms. *Ethnos*. vol 73:1, 1-25.

Erika Bourguignon. (1976). *Possession*. Chandler and Sharp.

Ngô Đức Thịnh. (2020). *Lên đồng, hành trình của thần linh và thân phận*. Nxb. Dân trí.

Trần Phong Quang. (2013). *Chùa Ông Bồn Cầu Kè – Sự hình thành và những sinh hoạt lễ hội truyền thống*. Nxb. Văn hóa Văn nghệ.

Trần Phong Quang. (2023). *Vu Lan Thắng Hội và hoạt động Shaman giáo ở Chùa Ông Bồn Cầu Kè*. Nxb. Đại học Quốc gia Thành phố Hồ Chí Minh.

Trương Thị Cẩm Loan. (2016). *Đại lễ Vu Lan ở huyện Cầu Kè, tỉnh Trà Vinh* [Luận văn Thạc sỹ, Trường Đại học Trà Vinh].

Van Gennep, A. (1909/1960). *The rites of passage*, trans. M. Vizedom and G. Caffé. University of Chicago Press.